

В. П. Мельник

Об'єктивність

ОБ'ЄКТИВНІСТЬ – приналежність речей, явищ, процесів до класу об'єктивної реальності; характеристика наукового знання, його відповідність об'єктивному стану речей. У другому значенні О. є ідеалом для наук. дослідження, ключем для розуміння природи науки, вагомою причиною для оцінки наук. знань й основою авторитету науки в суспільстві. Разом із тим під час розвитку науки ідеал О. інколи стає також предметом крит. аналізу і сумнівів у його бажаності та досяжності. О. як характеристика наук. знання може бути розглянута в декількох взаємопов'язаних, але й взаємно відмін. аспектах.

По-перше, О. знання – це його відповідність наук. фактам: наук. твердження є об'єктивними, коли вони достовірно описують факти. Таке розуміння виводиться з презумпції, що наук. факти відтворюють об'єктивну реальність такою, яка вона є, не опосередковану людською чуттєвістю та свідомістю, і завдання науки – виявляти, аналізувати та систематизувати їх. Цей підхід характерний для класич. науки, в якій об'єкт. стиль мислення спирався на принцип спостережуваності предмету наук. пізнання. Ідеалом науки була побудова абсолютно істин. картини природи, прагнення пізнати предмет сам по собі, безвідносно до умов його вивчення суб'єктом. Дослідники цієї епохи вважали, що О. пізнання досягається лише тоді, коли з наук. опису видаляється все, що належить до суб'єкта та процедур його пізнавал. діяльності, причому ці процедури вважалися раз і назавжди даними і незмінними. Суб'єкт пізнання трактувався як асоціальний і неісторичний. Оскільки ціннісні характеристики належать не до самого знання, а лише до особистості, вважалося, що їх необхідно елімінувати за допомогою спец. процедур. Проте в некласич. та постнекласич. науці, де не працює принцип спостережуваності, де об'єкт постає для дослідника лише в тій мірі, в якій він взаємодіє з тех. засобами, теорії містять дуже абстрактні твердження, що описують стан речей, далекий від безпосеред. чуттєвого досвіду. Відношення між спостереженням, з одного боку, і наук. гіпотезою та теорією, з другого, є настільки складним, що це, по суті, виключає можливість встановлення прямої відповідності між фактами і теорією. Амер. філософ науки Т. Кун із цього приводу стверджував, що мова спостереження залежна від наук. парадигми: сам відбір фактів завжди здійснюється через призму визначених парадигмою проблем, аксіом, методол. передумов, прийомів тощо – спостереження «навантажені теорією». Окрім того, не лише

концепція спостереження, а й сприйняття вченого залежить від парадигми, в якій він працює. Проблема ще більше ускладнюється усвідомленням неспіввимірності різних парадигм або наук. теорій, констатованої Т. Куном і П. Фейєрабеном. Таким чином, поняття «О.» може мати наук. смисл лише в рамках певного наук. світогляду і втрачає смисл поза цими рамками. Особливий інтерес викликає питання О. квантової механіки, оскільки в методол. плані тут поєднані дві інтерпретації поняття «О.». Перша зорієнтована на описі відображення реальності такою, якою вона є незалежно від суб'єкта пізнання (або спостерігача). По суті тут мова йде про об'єктність гносеол. процесу. Ін. точка зору пов'язана з питанням істинності – проблема О. в розумінні адекватності теор. конструктиві сутності об'єктів пізнання. Принаймні можливі два варіанти пояснення специф. природи мікросвіту та її квант.-мех. опису: мікрореальність конструюють (створюють) у процесі вимірювання (сильний варіант); мікрооб'єкти описують об'єктивно, проте в процесі пізнання відтворюють лише квант. явища (слабкий варіант). По суті дискусію ведуть стосовно місця й ролі свідомості в пізнанні квант. реальності. Тобто, згідно з копенгагенів. (стандарт.) інтерпретацією квант. механіки (Н. Бор, В. Гайзенберг, В. Паулі), властивості реальності мікросвіту виявляються лише як результат вимірюв. процесу, що фіксує ці властивості. На відміну від стандарт. інтерпретації концепція амер. ученого Д. Бома зорієнтована на описі реальності, що лежить в основі емпірич. даних (див. Емпіризм).

Другий аспект наук. О. – ціннісна нейтральність, свобода від цінніс. мотивацій і нормат. належностей. У цій площині розрізняють 2 види цінностей: когнітивні та некогнітивні або контекстуальні. До 1-ї категорії належать нормат. орієнтири, які також називають «епістемічними» або «конститутивними» цінностями: точність прогнозування, обсяг, уніфікація, пояснювал. сила, простота та узгодженість з ін. прийнятими теоріями. Вони можуть слугувати ознаками істинності теорії і створюють мотивацію для того, щоб віддати перевагу одній теорії щодо іншої. На думку Т. Куна, когнітивні цінності визначають спільні зобов'язання науки, тобто стандарти оцінки теорії, що характеризують наук. підхід загалом. З такого погляду когнітивні цінності не загрожують О. науки. Проте загрозу становлять контекстуал. цінності – морал., особисті, соц., політ. та культурні цінності, до яких можуть належати справедливість та рівність, збереження природ. середовища, гуманіст. імперативи тощо. Щодо 2-го класу цінностей амер. філософ Х. Лейсі визначив три гол. аспекти науково нейтрал. науки: неупередженість – теорії приймаються або оцінюються винятково на підставі їхнього внеску в когнітивні цінності науки; нейтральність – наук. теорії не роблять жодних цінніс. декларацій про свій предмет, вони констатують те, що є, а не те, що має бути; автономія – напрями і зміст досліджень диктуються прагненням до розширення наук. знань, а контекстуал. цінності не беруться до уваги. Проте, розглядаючи ціннісну нейтральність як передумову О. наук. знання, необхідно взяти до уваги, що наук. гіпотези та результати стосуються долі людей і суспільства загалом, позаяк вони у знаньєвому суспільстві мають прямий вплив на людські інтереси, і тому вони обов'язково в

тому чи ін. контексті мають бути викладені мовою, що використовує ціннісні поняття. Етичні судження та контекстуал. цінності обов'язково входять до осн. діяльності вченого щодо прийняття і відкидання наук. ідей та гіпотез в силу ймовірності, що його рішення може бути помилковим, адже він має вирішити, який із наслідків помилк. рішення він вважає більш прийнятним (напр., смерть пацієнта від побіч. дії ліків, чи від того, що пацієнт не мав доступу до лікування, яке було помилково визнано небезпечним). Таким чином, контекстуал. смисли впливають на наук. методи шляхом визначення прийнят. величини ризику. Контекстуал. цінності можуть закономірно впливати на оцінку наук. методів і результатів, визначаючи відповід. стандарт доказів, вказуючи на серйозність наслідків рішення, політ. та екон. доцільність, екол. значущість тощо. Проте цінності не повинні мати вирішал. слова про те, що може вважатися достат. причиною для наук. вибору вченого. Ця заборона замінювати або відкидати наук. докази за допомогою цінніс. аргументів називається «відокремлена об'єктивність Дуглас», але варто відзначити, що вона доповнюється різними ін. аспектами, що стосуються рефлексив. балансування різних точок зору та процесуал., спец. аспектів науки.

Третій аспект О. в наук. пізнанні – відсутність особистих упереджень у наук. міркуваннях. При всій очевидності цієї вимоги слід узяти до уваги аргументацію П. Фейєрабенда, який піддав глибокій критиці раціональність та О. наук. методу: саме «тиранія» рац. методу та акцент на епістемічних, а не на контекстуал. цінностях, на його думку, заважає науці ефективно служити інтересам суспільства. Він вітає різноманітність особистих точок зору науковців, стверджуючи, що суворі епістемічні правила лише пригнічують відкритий обмін ідеями, гасять наук. творчість та перешкоджають створенню вільної і справді демократ. науки. П. Фейєрабанд вважає неможливим і небажаним мати об'єктивну науку без цінностей, засуджує заклики до «об'єктивних» стандартів як ритор. інструменти для зміцнення епістеміч. авторитету інтелектуал. еліти, що складається з невеликого кола зх. вчених. Замість того, щоб захищати вузький та оманливий ідеал О., наука, стверджує П. Фейєрабанд, повинна поважати різноманітність цінностей і традицій, що керують нашими дослідженнями.

Сучасні підходи, в яких простежується прагнення синтезувати різноплан. аспекти О. в наук. знанні, розглядають її як функцію соц. практик у науці та соц. організації наук. співтовариства. Ці підходи базуються на припущенні, що в сучас. науці досягти повної О. самостійно не можуть навіть найбільш сумлінні та старанні дослідники. Проте термін «О.» може бути легітимно застосований до сукупності досліджень, підданих метааналізу: сукупність досліджень різних науковців може надати докази добросовіс. наук. пошуку, неупередженості або, навпаки, системат. упередженості та сумнів. дослідниц. практики в опубл. літ-рі. О. наук. знання в її класич. розумінні недосяжна в сучас. пізнавал. процесі й пошуки позитив. характеристики того, що робить науку об'єктивною, є відкритим питанням. Тим не менше, існує чимало механізмів, які вчені можуть застосувати для захисту своїх ідей

та теорій від небажаних форм упередженості й помилк. рішень, зважаючи на тісний зв'язок довіри до науки й О.

Бібліографічний опис:

Об'єктивність / В. П. Мельник // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2022. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-74579>

2001-2024 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).